

CSÍKY GÁBOR (1915–2001):
MAGYAR TERMÉSZETVIZSGÁLÓK SZEREPE A JÉNAI
'MINERALOGISCHE SOCIETÄT' MŰKÖDÉSÉBEN ÉS ENNEK HATÁSA
A HAZAI FÖLDTUDOMÁNY KIALAKULÁSÁRA

A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.

A tudományos egyesületi mozgalmak Magyarországon a XIX. század elején, a reformkorban kezdtek kibontakozni. Azonban már előbb, a XVIII. század második felében többen felismerték ennek szükségességét és azt az előnyt, amelyet az azonos célra társaságokba, egyesületekbe való szervezeti tömörülés jelent, a szétszórtan működő erők helyett. Ezt az időszakot (1750–1830) a hazai természettudományok fejlődésében az elindulás hősi korszakának nevezhetjük. A külföldön járt és tanult honfitársaink közül sokan megismerték a szerencsésebb, a békésebb körülmények között fejlődött nyugati országok tudományos egyesületeit, és azok munkájában részt is vettek, megbecsülést szerezve a magyar névnek. Elsősorban a német birodalom területén kialakult természettudományos mozgalmak voltak nagy hatással a magyarországi természetvizsgálókra, a tudományos tevékenység megindulására és kifejlődésére. Magyar vonatkozásai miatt számunkra talán legfontosabb a Jénában, 1797 decemberében megalakult 'Mineralogische Societät' volt.

Jéna, ez a tübingiai német egyetemi város, az akkori Európa egyik szellemi központja volt. Az 1558-ban alapított egyetem ez idő tájt, 1780–1820 között élte virágkorát. Új korszakot hirdető eszmék keltek benne életre: ekkor indult el a német romantika első, jénai szakasza. Itt tanított Schiller, Fichte, Schelling, Hegel, Schlegel és Oken. Az egyetem kurátora Goethe volt, aki kibővítette az egyetem könyvtárát, botanikus kertet létesített, s megalapította az egyetem optikai laboratóriumát. Ebből nőtt ki később a Zeiss-művek, melynek tudós fellendítője Ernst Abbe itt tette első optikai felfedezéseit. Jénában talált egymásra Goethe és Schiller, a német nép két gényusa, s találkozásuk egy életre szólt. Együtt jártak 1793-ban a 'Naturforschende Gesellschaft zu Jena' üléseire, és beszélgetéseik közben eljutottak addig a felismerésig, hogy a természettel való azonosulás képessége készíti az embert a természettel való tudományos foglalkozásra.

Ebben az időben tanított Abraham Gottlob Werner, a 'mineralógia atyja' a freibergi Bányászati Akadémián. Az előadások újszerűsége, valamint előadói készsége és lelkesítő tanításmódja miatt Európa minden részéből özönlöttek hozzá a tanítványok, és terjesztették nevét és tanait. Werner rendszere szerint tanította a mineralógiát Jénában Johann Georg Lenz (1745–1832) is, az egyetem első ásványtantanára, Werner tanainak híve. Lenz lelkes természetvizsgáló volt, aki egész életét a mineralógiának szentelte. Hatására a természet iránt való érdeklődés a Jénában tanuló egyetemi hallgatókat is magával ragadta, sőt a természettel való foglalkozás az egyetem keretét is túllépte. Számos érdeklődő elgondolásait megismerve határozta el Lenz 1796-ban a 'Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena' megalapítását. Az alakuló ülés 1797. december 8-án volt, melyen 19 mineralofil alapítótag vett részt. Ami viszont számunkra fontos, a társaság elnökéül Lenz javaslatára egy magyar arisztokratát, gróf Teleki Domokost, Erdély kancellárjának, Teleki Sámuel grófnak, a felvilágosult

gondolkodású könyvtáralapító főúrnak a fiát választották meg. A társaság igazgatója Lenz professzor lett, németországi titkára Johann Friedrich Fuchs, a nagyszámú magyar tagságra való tekintettel pedig Bredetzky Sámuel személyében magyar titkárt ('Secretär der ungarischen Nation') is választottak. A német alapítású társaság első elnöke tehát magyar volt.

Teleki Domokos (1773–1798), akit a természettudományok vonzottak és főleg az ásványtan érdekelte, külföldi tanulmányútja során 1796-ban Jénában Lenz előadásait hallgatta és ismerkedett meg vele; a mineralofília hozta őket össze. Teleki Domokos Bécsből írt levelében megköszönvén a megtiszteltetést megjegyzi: „...dass ich zwar ein grosser Verehrer der Gelehrten, selbst aber kein Gelehrter bin” – „...noha én a tudósoknak nagy tisztelője vagyok, azonban én nem vagyok tudós”.

Elnöksége nem sokáig tartott, a következő évben, 1798 szeptemberében fiatalon, 25 éves korában váratlanul elhunyt. De halála után sem szűnt meg a kapcsolat Jéna és az erdélyi Teleki család között. Lenz professzor Teleki Domokos apját, Teleki Sámuel a társaság tiszteletbeli tagjává választotta 1802-ben. Teleki Sámuel viszonzásul ásványokat, majd később a marosvásárhelyi Téka katalógusát, és Lenz kérésére fia portréját küldte meg.

Az első elnök halála után Lenz újra egy magyar főurat, Festetics György grófot, a keszthelyi Georgikon alapítóját hívta meg az elnöki tisztség betöltésére, Festetics azonban nem vállalta. Ekkor Goethe ajánlására Lenz D. A. Gallicin orosz herceget és diplomatát kérte fel elnöknek 1799-ben, aki vállalta a tisztséget, de hamarosan, 1803-ban ő is elhunyt. Elnöksége alatt Liptay Mátyás volt a magyarok titkára. Gallicin jelentős ásványgyűjteményét a társaságnak adományozta, s ezzel megalapozta annak ásványtárát. Ezek után Goethét választották meg elnöknek. Goethe mint weimari miniszterelnök, minden befolyásával támogatta a társaságot. Közbenjárására Carl August weimari uralkodó herceg mint protektor, hercegi társasággá emelte és anyagilag is támogatta azt. Megengedte, hogy a társaság üléseit a jénai kastélyban tarthassa, gyűjteményét és könyvtárát ott állíthassa fel. Ezzel megkezdődött a társaság fénykora. Ügyvezető igazgatója és lelke Lenz professzor maradt.

Az ásványtani társaság rendes, tiszteleti és levelező tagokat választott. A tagok egyrészt a működési területük, illetve hazájuk ásványtani és topográfiai leírását ismertették az előadásokon, másrészt dokumentációs és kiállítási célból ásványokat gyűjtöttek a jénai gyűjtemény számára is. A tagok hazájuk ásványaiból küldtek Jénába, melynek múzeumi gyűjteménye mindinkább gyarapodott. Értékes anyag érkezett az ércbányáiról híres, a szép és ritka ásványokban gazdag Magyarországról is, így Erdélyből és a Felvidékről, többek között a Teleki család, Zipser Keresztély András, Jónás József és Rummy Károly György jóvoltából.

A társaság működéséről hat évkönyv jelent meg 1802-ben, 1804-ben, 1806-ban, 1811-ben, 1823-ban és 1825-ben, *Annalen der Herzoglichen Societät für die gesammte Mineralogie* címen. Az első, 1802. évi kötetet Teleki Sámuelnek és Festetics Györgynek ajánlotta Lenz professzor, az 1804. évi kötetet pedig Bacsinszky András munkácsi görög katolikus püspöknek, Teleki Imre és Rhédey Lajos grófoknak. Az évkönyvek tartalmazták a tagok beküldött és előadott értekezéseit, a fontosabb levelekből részleteket, az elhunyt tagok nekrológjait, az ülések jegyzőkönyveit, társasági híreket, az újonnan felvett tagok névsorát, továbbá az ásványtani gyűjtemény gyarapodásáról közöltek adatokat.

A társaságnak 1801-ben 595 tagja volt, ebből 126 rendes tag – ezek csak jénaiak lehettek –, valamint 469 tiszteletbeli és levelező tag. Utóbbiak közül a németek után legtöbben, 73-an, magyarországiak voltak. 1820-ban a társaság tagjainak száma már 1955 volt, archívumában kb. 4900 levél gyűlt össze, a szakkönyvtár pedig több mint ezer kötetből állt. Az 1804. évi évkönyvből kiderül, hogy a társaságnak ágensei voltak a világ majd minden részében: Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Svájcban, Spanyolországban, Portugáliában, Angliában, Skóciában, Norvégiában, Svédországban, Dániában, Cseh-Morvaországban, Magyarországon, Erdélyben, Oroszországban, Görögországban, Indiában és

Észak-Amerikában. A társaság virágzását csak rövid időre akadályozta az 1806-os napóleoni hadjárat, amikor a hercegség területét franciák szállták meg.

Goethe elnöksége alatt a szerény jénai kezdeményezés Európa egyik legnagyobb ásványtani múzeumává fejlődött, és amint Lenz Goethének 1819-ben írta: „...war dies nur durch das Zusammenwirken vieler und grosser Kräfte möglich; dazu gehörte ein Landesherr wie Grossherzog Carl August” (vagyis: „...ez csak felsőbb erők közreműködésével vált lehetővé, és ehhez olyan uralkodóra volt szükség, mint Carl August nagyherceg”). További fontos tényezőt pedig az a ritka baráti kapcsolat jelentett, amely Carl August és Goethe között 1775-től a haláláig fennállt. De mindez nem lett volna elegendő, ha emögött nem áll, „...der eiserne Wille eines Mannes, ein fanatischer Organisator wie Prof. Lenz, der sein Leben und Wirken im Dienste seiner Wissenschaft, seiner Societät verbrachte” („egy ember vasakarata, egy fantasztikus szervező, mint Lenz professzor, aki egész életét és erejét az ő tudománya és társasága szolgálatában töltötte”).

Az 1820-as évek végén azonban kezdett hanyatlás mutatkozni a társaság életében. Ezt nyilván Lenz és Goethe megöregedése idézte elő. 1832-ben bekövetkezett halálukkal a társaságot pótolhatatlan veszteség érte. A neve is megváltozott: 'Gesellschaft für Mineralogie', 1793-ban 'Geologie und Petrefaktenkunde' lett. 1832-től Carl Friedrich Bachmann filozófus, egyetemi tanár lett a társaság igazgatója, mely azonban már a weimari 'Oberaufsicht über Kunst und Wissenschaft' fennhatósága alá került. Több tagot nem vettek fel, a régiek lassan elhallgattak, elhaltak, majd 1884-ben meg is szűnt a társaság. Az 1845. évi jénai egyetemi almanachból, melyet Heinrich Doering filozófus, a társaság tagja állított össze, kiderül, hogy a jénai természettudományos múzeum anyaga a hercegi kastély tizennyolc termét zsúfolásig megtöltötte, továbbá hogy az ásványtani múzeumnak az ásvány-közzettani és őslénytani anyaga kb. százötvenezer darabból állt. 1900-ban Carl Alexander weimari uralkodó herceg Gottlob Linck professzornak, a jénai egyetemi Ásványtani Múzeum igazgatójának ösztönzésére életre akarta kelteni a társaságot, ez a terv azonban nem valósult meg.

A magyarországi diákok már a XVI. századdal kezdődően növekvő számban keresték fel a németalföldi és a híres német protestáns egyetemeket, főleg Erdélyből, úgyszintén a Felvidékről. Így alakult ki a 'peregrinatio academica', a külföldi egyetemjárás gyakorlata. A protestáns egyetemek, mint Leyden, Utrecht, ill. Wittenberg, Heidelberg, Göttinga és Jéna, a nyugati kultúrát, a békés művelődési lehetőséget jelentették a tanulni vágyó fiataloknak. Nagyon élénk kapcsolat jött létre kulturális téren Magyarország és a német nyelvterületek között a XVII., majd főleg a XVIII. században és a XIX. század elején.

A fentiekhez szorosan kapcsolódva említésre kívánczik az anyanyelvűség kérdése is. A felvilágosodás tanítása szerint igazi kultúra csak a nemzet nyelvén jöhet létre. Hegel megfogalmazása szerint pedig: „egy tudomány csak akkor egy népé, ha ez saját nyelvén van annak birtokában”. Az anyanyelvűség azonban már jóval előbb, a reformációval indult fejlődésnek, majd a XVII. század folyamán vált művelődési programmá, s a XVIII. század végén lett belőle politikai jelszó. A felvilágosodás eszméit hordozó értelmiségé az érdem, hogy az anyanyelv jogaiért folyó küzdelem közügyi rangra emelkedett. A XVII. századi nagy kezdeményezés a Németalföldről indult el, ahol már a század elején számos tudományos és irodalmi munka jelent meg nemzeti nyelven. Innen terjedt el Nyugat-Európa többi országaiba, innen jutott el hozzánk is.

A XVIII. század első felében, a Christian Wolff filozófus által fémjelzett korai német felvilágosodás eszméi hatottak anyanyelvi vonalon a hazai, elsősorban a protestáns alkotó értelmiség soraiban. Az anyanyelvű tudományosság karteziánus előzményei után a Wolff-féle német hatás inkább csak a tudomány népszerűsítésében nyilvánult meg, mert az alkotó tudománynak továbbra is latin volt a nyelve. A természettudományokban Köleséri Sámuelről (1717) egészen Bolyai Jánosig (1832) majd minden számottevő mű latin nyelven jelent meg.

Így Benkő József, Bél Mátyás, Benkő Sámuel, Cornides Dániel, Fridvaldszky (Fridvalszy) János, Grossinger János, Hell Miksa, Kitaibel Pál, Makó Pál, Sajnovics János, Schönbauer Vince, Segner János András, Sipos Pál, Weszprémi István és mások munkái.

Itt jegyezzük meg, hogy külföldön tanuló diákjaink azzal szerezték maguknak tanáraiknál az első elismerést, hogy sokkal szebben, választékosabban beszéltek latinul, mint németalföldi vagy német diáktársaik, ugyanis nekünk magyaroknak a latin mondhatni második anyanyelvünk volt. Így válhatott előnyünkre az, ami egy elmaradottabb társadalmi-művelődési szerkezetnek volt a következménye. Ezeknek a latin nyelvű munkáknak igen jelentős, alapozó szerepük volt művelődéstörténetünk eme felvilágosodó korszakában. Hasznosan szolgálták a haladó eszmék elterjedését, de a felvilágosodás gondolatrendszerének győzelméhez mégiscsak elengedhetetlen követelmény volt a latin nyelv háttérbe szorítása, és az anyanyelvű kultúra általános kibontakoztatása. A szépirodalomé az érdem, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől kezdődően az anyanyelvűség elfoglalhatta az őt megillető helyét kultúránkban.

A jénai egyetem Goethe gondnoksága alatt élte fénykorát. Magyarországról is sok hallgató kereste fel az egyetemet. 1796-ban a beiratkozott 236 hallgató közt 26 magyart találunk, s ez a szám a továbbiakban még növekedett is. A magyarországi diákok zöme teológus volt, ugyanis a XVI. századdal kezdődően a papság és tanárság, majd az orvosi foglalkozás volt az, amely megélhetést, továbbá értelmiségi életformát biztosított. De általában nem zárkóztak be a teológiai gondolkodás elefántcsonttornyába, minden tudományág érdekelte őket, igyekeztek a külföldi egyetemi éveket jól kihasználni. Főleg a természettudományok iránt mutatkozott nagy érdeklődés, és csak a hazai társadalmi igények szűkössége parancsolta, hogy tanulmányaik fő anyaga továbbra is a teológia maradjon.

Megjegyezzük azonban, hogy itthon, elsősorban Erdélyben még a XVIII. században is a pap, a tanár, a jogász, az orvos egyben nyelvész, bölcész, közgazdász és társadalmi reformer volt. Aki Erdélyben az értelmiségi pályát választotta, annak fel kellett készülnie arra, hogy adott körülmények közt bármilyen feladattal megbirkózzék. Szükség szülte megoldás volt. E korszakban hazánkban a sokoldalúság, a polihisztoros tudás volt a társadalmi igénye.

A magyar diákok az ásványtan iránt is általában nagy érdeklődést tanúsítottak Lenz professzor jóvoltából, aki különösen kedvelte a magyar diákokat, akik távozásuk után gyakran keresték fel leveleikkel volt tanárukat. Az Ásványtani Társaság tagságának egy része közülük került ki. A tagoknak Lenzhez írt levelezésében is érdekes adatok, leírások, ismertetések, problémafelvetések találhatók. Így Asbóth János, a keszthelyi Georgikon igazgatója felismerte a társaságnak magyar szempontból való fontosságát. 1798. évi levelében írta: reméli, hogy Magyarország ásványvilágát magyar emberek fogják leírni, mert eddig külföldi tudósok felületes leírásai ismertették a hazai ásványokat. Sárváry Pál debreceni tanár 1799-ben írt levelében Weszprémi Istvánnak, a híres debreceni orvosnak az elhunytát közölve egyúttal életpályájáról, kiemelkedő munkásságáról számolt be Lenznek. Az egyik legszorgalmasabb levelező tag volt Zipser Keresztély András besztebányai tanár volt, aki egy 1810-ben Lenzhez intézett levelében érdekes dolgokról számolt be: egy már működő selmeci bányászati egyesületről, továbbá a selmecbányai Ásványtani Társaság megalakulásáról, melyet Jónás József mineralógussal együtt alapítottak, s egyben közölte vele tiszteletbeli taggá való választását. Ez a társaság azonban rövid életű volt, Jónásnak 1821-ben bekövetkezett halála után nem működött tovább.

A társaság magyar tagjainak szerepléseiről sűrűn emlékeznek meg az ülések jegyzőkönyvei és az évkönyvek. Ezekből néhányat megemlítünk. A társaság első közgyűlésén 1799 januárjában Lenz megemlékezett az első elnök haláláról, kifejezésre juttatva, hogy „die so glücklich begonnene Verbindung mit den Ungarn erlitt damit einen schweren Schlag” (vagyis „a Magyarországgal oly szerencsésen elkezdődött kapcsolat ezáltal súlyos csapást szenvedett”).

Ez alkalommal előadást tartott Nagy Sámuel és Stark Mihály Magyarország ásványtani viszonyairól, Őri László Fábián pedig latin nyelvű üdvözlő beszédet mondott. Az évi előadóülésen Mihalik Dániel értekezése az ásványtan és a kémia kapcsolatát tárgyalta. Az 1801. évi egyik ülésen Mihalik Dánielnek a kristályosodásról írt tanulmányát olvasták fel. 1803-ban az egyik ülésen Rummy Károly György *A magyar királyság ásványtani leírása* című értekezését mutatták be. Az 1804. évi közgyűlésen Dobsa Ferenc üdvözlő beszédet tartott latinul. 1805 januárjában Mokry Benjamin ismertette latin nyelven a társaság történetét. Az 1808. évi közgyűlésen Satory József beküldött értekezését olvasták fel. Az 1818. évi egyik ülésen Turcsányi József a kalcedonokról és opálokról szóló tanulmányát olvasta fel. Ezenkívül az 1806-os évkönyvben Rummy Károly György ismertette Kitaibel Pál és Waldstein Ádám *Topographische Beschreibung des Königreiches Ungarn* (1803) című munkáját; az 1825. évi évkönyvben pedig Jónás József posztumusz munkája jelent meg *Ueber einige ungarische Minerale* címen.

A társaság tizenkilenc alapító tagja közül három magyar volt: Bredetzky Sámuel evangélikus lelkész, tanár az első magyar titkár, valamint Nagy Sámuel orvos és Mihalik Dániel tanár. A magyarországi tagok száma meghaladta a kétszázat. Sajnos róluk nem maradt fenn pontos névjegyzék. Sokan közülük nem csak jártak Jénában, hanem ott is tanultak, voltak köztük közismert személyek, írók, politikusok, tudósok, szakemberek is, a többség azonban inkább természetvizsgáló volt, akiknek a tevékenységéről, s általában erről az egész természettudományos mozgalomról keveset tudunk. A hazai szakirodalomban alig találunk említést, utalást, csupán szórványos adatokat. Így Böckh János közismert tudománytörténeti összefoglalásában, melyben többeket említ a tagok közül, említést sem tesz a társaságról, sajnos Koch Sándor sem. Csupán Vendl Aladár említi meg röviden a Földtani Társulat történetéről szóló könyvében. Pedig ebben a tudományos egyesületi mozgalomban a magyaroknak fontos, nemzetközi szerepe volt, ami utal hajdani hírünkre a nagyvilágban. A német irodalomban is kevés utalást, adatot találunk erről az egyesületi mozgalomról. Kobell meg sem említi az ásványtan történetéről szóló munkájában, csupán a Lenzről elnevezett lenzinit ásványról írja: „nach dem Mineralogen Lenz benannt”.

A társaság magyar tagjai munkálkodásukkal nem csak Jénát, hanem elsősorban hazánkat szolgálták, és pedig két irányban bizonyult a jénai szellem ösztönzőleg: a filozófiában és a természettudományokban, jelen esetben ásványtan-földtani vonatkozásban. A természetvizsgálódást illetően a magyar tagok itthon értékes úttörő munkát végeztek. Bejárták az országot, annak ásványtani szempontból érdekes vidékeit, ásványokat gyűjtöttek és leírták, ismertették azokat. Ezáltal felkeltették a külföld figyelmét is általában Magyarország, főleg annak gazdag ásványvilága iránt. Jénai ösztönzésnek tekinthetjük azt a számottevő szakirodalmi tevékenységet, ami néhány kiemelkedő hazai tag munkásságában jelentkezik a következők szerint. Bredetzky Sámuelről: *Topographisches Taschenbuch für Ungarn auf das Jahr 1802* (Oedenburg, 1801) és *Beyträge zur Topographie des Königreiches Ungarn* (Wien, 1803/5); Kitaibel Páltól: *Allgemeine Ansichten der Oberfläche des Bodens von Ungarn* (Schedius, Zeitschrift... 1803); Berzeviczy Gergelytől: *Über den Torf in Ungarn* (Schedius, Zeitschrift... 1802); Schönbauer Vincétől: *Minerae metallorum Hungariae et Transsylvanie... etc.* (Pestini, 1806–10); Zipser K. Andrástól: *Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungarn* (Oedenburg, 1817); Jónás Józseftől: *Ungarns Mineralogie orycto-geognostisch und topographisch dargestellt* (Pest, 1820) és *Nachrichten über das Vorkommen einiger Minerale in der Gegend von Schemnitz* (Leonhards Mineralog. Taschenbuch, 1816); Rummy K. Györgytől: *Topographie von Schmölnitz*; Kováts Mihálytól: *Lexicon Mineralogicum Enneaglottum* (Pestini, 1822). Ezek a munkák az ország egyes részeinek első ásványtani-földtani topográfiáját, leírását adják, az utóbbi mű pedig ásványtani lexikon.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a társaság három magyar tagjának a tevékenysége kiemelkedő volt: Benkő Ferencé, Zipser Keresztély Andrásé és Jónás Józsefé, s igen jelentős szerepük volt a hazai földtan történetében. A magyar ásványtan-földtan történetének eme első szakaszában, az elindulás hősi korszakában, melyet 'jénai korszak'-nak is nevezhetünk, a két legkorábbi magyar nyelvű ásványtanon kívül már több, német és latin nyelvű ásványtani és földtani topográfiai munka jelent meg, és néhány úttörő egyéniség emelkedik ki. A biztató kezdet után azonban hanyatlás következett be, amely Jónás József halálától Szabó József fellépéséig tartott.

A társaság néhány hazai tagja részt vett abban a tudós, illetve természettudós társaság alapítási mozgalomban is, mely a XVIII. század közepe táján nálunk is elindult. Így többek közt Jacob Joseph Winterl, Schraud Ferenc, Tomcsányi Ádám és Kitaibel Pál. Ezek a törekvések azonban, melyben a nyugati, így a jénai hatás is érvényesült, nem valósultak meg, vagy csak tiszavirág-életűek voltak, mint például Jónás Józsefé.

Végeredményben a társaság magyarországi tagjai aktív szerepet játszottak annak életében, de kulturális szellemét haza is hozták, s ez mindenképpen termékenyítőleg hatott akkori, elmaradott tudományos életünkre. Igaza lehetett Bredetzky Sámuelnek, amikor Lenznek azt írta: „Jena hat Ungarn viele brave Gelehrte gegeben” – „Jéna Magyarországnak sok kiváló tudóst adott”. A jénaiakról már szoltunk, de az a több mint száz erdélyi diák, aki a XVIII–XIX. század éveiben például Göttingában, a másik, talán még nagyobb német szellemi központban, annak híres Georgia Augusta egyetemén tanult, majdnem kivétel nélkül részese volt a kor legfontosabb művelődési-társadalmi mozgalmainak. Elmondhatjuk, hogy a magyarországi, de kiváltképpen az erdélyi és felvidéki XVIII. század végi és XIX. század eleji értelmiségi élet nevesebb képviselői szinte kivétel nélkül megfordultak, és hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat folytattak a jénai és göttingai univerzításon. Beszélhetünk tehát egy jénai-göttingai műveltségű magyar értelmiségi körrel, tagjai közt Bolyai Farkassal, Kőrösi Csoma Sándorral, amelynek megismerése, tanulmányozása egyike művelődéstörténetünk érdekes és fontos feladatainak.

A jénai Ásványtani Társaság iratait a jénai 'Mineralogisches Institut', az 'Universitätsarchiv' és a weimari 'Goethe-Schiller-Archiv' őrzi. Az ásványtani és közettani gyűjteménynek nagy része a háborúk alatt megsemmisült, de néhány gyűjtemény-katalógus megmaradt. Az iratok tanúi a német és magyar szellemi élet akkori kapcsolatának, a magyarországi tagok érdeklődésének, és a társaság munkájában való részvételének. A levelezés pedig hű kifejezője kora emberi gondolkodásának. Még valamit érdemes megjegyezni: a goethei klasszicizmusba való bekapcsolódás Magyarországon nem csak irodalmi forma volt, hanem az életbe átvitt és megvalósított humanizmus is, és ebben a társaságnak fontos közvetítő szerepe volt.

A magyarországi tagok, társadalmilag meglehetősen vegyes társaság, arisztokrataktól a szegény diáktól, írók, politikusok, papok, tanárok, orvosok, jogászok, mérnökök, diákok keresték a társaság által Goethével, a 'fény emberé'-vel a kapcsolatot, s ezen az úton eljutottak egy új, a goethei humanizmus szellemi világába. A magyar felvilágosodás korának sok nagyja kapcsolatban volt Weimarral, illetve Goethével. A Weimar-Jéna-i 'Goethe kor' szelleme, gondolata terebélyes fává fejlődött, mely ágaival majd egész Európát beborította, s a törzse köré a világ minden tájáról híveket gyűjtött, akiket, mint az ifj. Cserey Farkas Erdélyből Goethének írta, „einer Schätzungwehrter Band, der Band der wissenschaftlichen Würde vereiniget” („egy nagybecsülésre méltó kötelék, a tudományos méltóság köteléke fűz egybe”).

Irodalom:

- Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp., 1890. 207. (Magyarországi tanulók külföldön 1.)
- Böckh János: A geológia fejlődésének rövid története Magyarországon 1774-től 1896-ig. Földtani Közlöny 27 (1897) 4–15.
- Linck, Gottlob: Goethes Verhältnis zur Mineralogie und Geognosie. Jena, 1906. 52.
- Benedek Klára: A jénai Ásványtani Társaság magyar tagjai. (Levelek a magyar felújulás szellemi életének történetéhez). Bp., 1942. 64.
- Schmid, Gerhard Paul: Goethe. Schriften zur Geologie und Mineralogie. 1812–1832. Weimar, 1949.
- Salamon, Joseph: Geschichte der „Societät für die gesammte Mineralogie“ zu Jena, unter ihrem Gründer J. G. Lenz und ihrem Förderer und Präsidenten J. W. von Goethe. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität 8 (1959) 45–72.
- Dümmerth Dezső: Göttinga és a magyar szellemi élet. Filológiai Közlöny 7 (1962) 4–9.
- Székely László: Egyesület-alpítási törekvések az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület megalakulása előtt. BKL Bányászat 102 (1969) 205–210.
- Prescher, Hans: Die Sammlungen zur Mineralogie, Geologie und Paläontologie J. W. von Goethes in Weimar. Geologie 19 (1970) 682–685.
- Benkő Samu: A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben. Korunk Évkönyv 1973. 101–114.
- Walkó György: Weimar és a német klasszicizmus. Bp., 1974. 227.
- Herčko, Ivan: Zur Tätigkeit der Mitglieder der Mineralogischen Gesellschaft zu Jena in der Mittelslowakei. Z dejín vied a techniký na Slovensku 13 (1980) 1–17.